

KRITERIJI UMJETNOSTI ZA DJECU

Nataša Govedić i studenti ADU: Laura Čerina, Tomislav Dunder, Patrik Gregurec, Inia Herenčić, Antonija Marijanović, Luna Lozić, Andrija Nazlić, Sara Pukanić, Lovro Rimac, Margareta Sinković, Iva Slosar, Jona Zupković, Anđela Žužul

I. OPĆI KRITERIJI

> KOME SE OBRAĆAMO?

Ne postoji „dijete“ općenito, nego samo dijete određene dobi.

Nije isto obraćamo li se djetetu jasličke, vrtičke, rane školske ili kasnije školske dobi, u osnovnoj ili srednjoj školi. Umjetnost za djecu mora poznavati i poštovati razvojne faze djetinjstva te uvažavati dob djece kojoj se obraća. I tematski i u stilskom načinu obraćanja djetetu i u facilitiranju djetetove pozornosti potrebno je uvažiti dobne razlike među djecom.

Kad sve dobne skupine zajedno gledaju neku predstavu, jednom dijelu mlađe djece dio umjetničkoga sadržaja ostaje težak i nerazumljiv, dok je dijelu starije djece dio istoga sadržaja prejednostavan, dosadan. To možemo usporediti s učenjem stranog jezika. Nećemo dati isti sadržaj početnicima i iskusnim govornicima. Uzet ćemo u obzir iskustvene razlike.

Većina „obiteljskih filmova“ obraća se djetetu srednje i više školske dobi, kao da se podrazumijeva da je to neka „standardizirana dob“ za sve što se tiče „dječjih sadržaja“. Ali standardizacija „dječje dobi“ ne postoji. Važno je uočiti da i vrlo mala djeca (do treće godine) mogu pratiti umjetničke sadržaje ako su im izvedbeno prilagođeni, kao i da adolescentska publika ima pravo na vlastite tematske i stilske fokuse.

Dob određuje i tematske i stilske fokuse autorskih jezika kojima se koristimo u umjetnosti za djecu.

Ni u kojoj varijanti, **dijete nije odrasla osoba.**

Majstorska umjetnost za djecu oduševit će i odrasle osobe, ali obratno nije slučaj.

Djeca imaju pravo na *svoju* umjetnost, a ne na praćenje sadržaja za odrasle i imperativ toga da „što prije“ trebaju odrasti i samo preuzeti gotove mentalne i emocionalne mape odraslih osoba.

Djetinjstvo i mladost posebne su i kreativnošću veoma bogate iskustvene dimenzije naše egzistencije. Zbog toga se umjetnost za djecu (kao i umjetnost koja nastaje izravno u radu s djecom) ima i pravo i obavezu oslanjati na iskustvo i potrebe **same djece.**

> **TKO SE TOČNO OBRAĆA I ZAŠTO?**

Umjetnost za djecu može nastati samo iz prethodnog iskustva kreativnog rada s djecom.

Djeca nisu „mali odrasli“. S njima ne može raditi *bilo koja* odrasla osoba, čak ni bilo koja osoba s umjetničkim iskustvom rada za odrasle, ni osoba koja je temeljno pedagoški edukacije ali nema interesa za umjetnost.

Profesionalno korektno je da predstavu za djecu rade umjetnici koji s njima imaju što više iskustvenih dodirnih točaka. Da bismo se znali adekvatno i inspirativno obratiti djeci, potrebno je da ih prethodno što bolje upoznamo, čujemo, uvažimo. Da se družimo i igramo s njima; da organiziramo susrete, radionice, zajedničke kreativne programe.

Stalno učimo od djece.

Neki od najvećih nesporazuma u kazalištu i književnosti za djecu događaju se zato što odrasle osobe pogrešno pretpostavljaju da djecu zanima ono što njih zanima (primjerice, žanrovi pop-kulture), odnosno da je samim time što svatko od nas ima svoje „unutarnje dijete“, svatko ovlašten obraćati se djeci vlastitim – odraslim – interesima ili sjećanjima na vlastito djetinjstvo.

Ako dijete bira i predlaže sadržaje i fokuse umjetnosti za djecu, velika je vjerojatnost da će umjetnost prepoznati i preuzeti kao svoj jezik.

To ima dalekosežne pedagoške i edukacijske posljedice na razvoj djetetove kreativne ličnosti, čak i ako se nikad tijekom kasnijeg života ne odluči za umjetničku specijalizaciju. Ali kreativnost nam je potrebna u svim sferama privatnog i profesionalnog života.

> ZAŠTO UMJETNOST ZA DJECU TREBA IMATI VISOKE KRITERIJE?

Potruditi se oko kvalitete autorskog sadržaja za djecu mnogo je veći prioritet nego truditi se oko kvalitete autorskog sadržaja za odrasle.

Djeca su specifična vrsta publike koja tek gradi svoj odnos i prema popularnoj i prema etabliranoj kulturi, što znači da je važno ponuditi im širok raspon tema, više rafiniranih autorskih stilova, maksimalnu posvećenost autorskih timova.

Jedan susret s kazalištem za djecu, filmom za djecu, umjetničkom radionicom plesa ili likovnog stvaralaštva, slikovnicom za djecu, može duboko odrediti djetetovo stajalište ne samo prema umjetnosti nego i prema sebi.

UŽI KRITERIJI

> **PRVO NAČELO: Umjetnost za djecu, kao ni umjetnost za odrasle, nikad ne smije biti didaktična.**

Umjetnost nije isto što i poduka.

Umjetnost je istovremeno i otkriće i zagonetka.

Ona djeci poklanja stvaralačke dozvole.

Ona djeci poklanja i dozvole za istraživanje osobnog iskustva.

Ona djeci poklanja dozvole za interakcijsku bliskost i povjerenje.

Umjetnost je u isti mah i začudna i značenjski otvorena i duboko refleksivna.

Znajući da su djeca već dostatno izložena poduci u vrtićkim i školskim institucijama, dopustimo da **u susretu s umjetnošću imaju punu slobodu reakcije**, baš kao i kad se odrasle osobe susreću s umjetnošću.

Ne može se pristupiti umjetničkom djelu samo kao „poučnom“ jer to bitno reducira način na koji se djelo doživljava i na koji se o njemu razgovara.

Ako se koristimo enciklopedijskom definicijom umjetnosti, prema kojoj se umjetničko djelo služi imaginacijom da bi je ujedno i unaprijedilo, a pritom istražuje slojevite ideje i emocije, onda cijela jedna sfera komercijalnog i zabavljačkog obraćanja djeci nema čak ni pretenziju da bismo je mogli smatrati umjetničkom, budući da preuzima već gotove šablone i obrasce autorskog izraza.

Čak je i za odraslu publiku destruktivno i kontraproduktivno svesti susret s umjetnošću na obrasce, na korist ili pak na pouku i poduku.

Umjetničko djelo za djecu traži jednaku otvorenost i mnogoznačnost kao i umjetničko djelo za odrasle.

Iako se estetičke prakse često vežu uz pedagogiju odgoja i edukacije, nadasve je važno da se umjetnički rad s djecom tretira kao istraživački otvorena i procesna dimenzija njihova iskustva, a ne kao „svrsishodna“ pratnja nekom didaktičkom zadatku.

Dijete od umjetnosti dobiva užitek i pitanje, a ne pouku i odgovor.

Dijete ima pravo izmisliti cijelu umjetnost otpočetak.

> **DRUGO NAČELO: Igra je dječji jezik.**
Ako radite s djecom, naučite ga.

Svi sadržaji za djecu trebali bi imati kvalitetu eksplicitne ili implicitne igre, u kojoj rampa umjetnost/publika ostaje otvorena ili prohodna ili pojačano receptivna prema reakcijama iz publike. To vrijedi i za one umjetničke događaje koji nisu planirani kao „interaktivni“.

Važnost igre u radu s djecom ne može se dovoljno isticati.

Igra je djetetov jezik, most prema drugima, način na koji uči o sebi, a često i temeljni način analize djetetova socijalnog svijeta.

Koliko jezika igre dijete govori, toliko oblika kreativnosti poslije gradi.

Igre mogu biti otvorenog (bez pravila) ili zatvorenog tipa, ali igra se prepoznaje po tome što dopušta kreativnu razmjenu sudionika.

Igra djecu otvara iskustvu pogreške, koje je često kreativnije od točnosti, prikladnosti, ispunjenja nečijih očekivanja.

Umjetničke forme u obraćanju djetetu ne bi trebale izbjegavati interakcijski element igre, dječjeg utjecaja, dječjih pitanja, dječje nepredvidivosti i dječje potrebe da uspostavi dijalog s umjetničkim djelima.

Važno je da se dijete ne mora „smrznuti“ i zatomiti pred umjetničkim djelom, nego ima pravo na pokret, biranje distance prema djelu, biranje toga kako će i koliko njime biti zaokupljeno.

Ako je igra „prolaz u zamišljeni svijet“, prolaz mora ostati (gostoljubivo) otvoren.

> **TREĆE NAČELO: Pripovijedajte jednostavno, ali nikako banalno. Pročišćeno, ali slojevito.**

Djeca su emocionalno i misaono veoma slojevita i umjetničko djelo koje im se obraća mora uzeti u obzir bogatstvo njihova unutarnjeg iskustva.

Treba misliti o detaljima i posvetiti im veliku autorsku pozornost.

I u umjetnosti za djecu **veoma su važni detalji**.

Štoviše, u umjetnosti za djecu detalji postaju prve senzorne kompetencije za izgradnju dječjega kreativnog senzibiliteta.

To nikako NE znači da izraz za djecu treba PREKRCATI detaljima.

Dapače, pročišćenost izraza i jezgrovitost rečenice uspostavljaju s djecom savezništvo koje propuštamo ako im se obraćamo narativnim stilom za odrasle.

Djeca mogu emocionalno i spoznajno obraditi i najsloženije probleme ako im se pristupi jezikom uvažavanja njihova iskustva, koji je po trajanju i intenzitetu bliži lirici nego prozi.

Načelo „manje je više“ tu je pripovjedni zakon.

Ali vrijedi i imperativ da se jezgrovitošću pripovijedanja ne oduzima njegova dubina.

> ČETVRTO NAČELO: Otvorite širok i dubok spektar emocija

Emocije u umjetnosti za djecu ne treba tretirati kao prepoznatljive ili tipične reakcije, socijalno reducirane „aplikacije“ i šablone/maske ponašanja, pogotovo ne kao „propisane“ reakcije, nego kao dinamične i inovativne procese kojima se djeca osnažuju da istraže i svoje i tuđe emocionalne svjetove.

Emocionalna kompetencija ili „emocionalna pismenost“ kod djece se polako gradi pristankom da se uz iskustvo igre i umjetnosti suoče sa spektrom emocionalnih reakcija – od onih veselja, ljubavi, nade i entuzijazma, preko straha, zabrinutosti, dosade, zavisti, gađenja i ljubomore do razočaranja, bijesa, mržnje i žalosti.

Sve su navedene emocije dinamične i otvorene (kod djece brzij) promjeni, što i u pristupu umjetničkom stvaranju poziva na **veću toleranciju i emocionalnih intenziteta i emocionalnih mijena.**

Izvedba emocija dopušta i grotesku i karikaturalnost, ali ne i simplifikaciju.

Umjetnost za djecu nudi svojoj publici i jezični i izvedbeni vokabular **istraživanja emocija**, u čemu se, kao i u umjetnosti za odrasle, treba upustiti u nove formulacije.

Čak i tradicionalne literarne forme, poput narodnih i literarnih bajki, čuvaju, njeguju i zagovaraju kompleksnost emocija. Emocionalno bogatstvo povezano je i s fantastičnim elementima pripovijedanja, koji publici omogućuju identifikaciju s empatijskim intenzitetom, također veoma važnim za dječje emocionalno sazrijevanje.

Eksperimentalne umjetničke forme, kao poezija za djecu, također dopuštaju obilje emocionalnih reakcija vezanih za humor i užitek u prevrednovanju očekivanih formulacija.

Mnogo književnih djela i filmova za djecu ostaje emocionalno inovativno i za odrasle čitatelje, zbog čega je jasno da djeca i odrasli mogu uspostaviti emocionalni kontinuum, ali ne i da ga odrasli trebaju nametati djeci.

Pristup emocijama u tekstu, zvuku, pokretu i slici nikako ne bi trebao biti reduktivan ili cenzorski.

> **PETO NAČELO: Inzistirajte na kvaliteti umjetničkog „materijala“**

Glas uživo, čitanje uživo, slikanje i crtanje uživo, plesanje uživo, kazališna predstava igrana uživo, sviranje glazbenih instrumenata uživo, susret licem u lice glumaca i dječje publike, prirodni materijali korišteni u radu – sve su to elementi koji podižu kvalitetu djetetova susreta s umjetničkim djelom.

Pogotovo u kulturi koja je sve digitalnija, inzistiranje na tijelu kao instrumentu izvedbe i zvuku koji nije digitalno posredovan, kao i na vrsti teksta koja čuva usidrenost iskustva umjetnosti u neposrednosti ljudskog susreta, stvara temelje interpersonalne otvorenosti, povjerenja i kreativnosti u dječjim odnosima.

Naravno da je jeftinije upotrijebiti plastiku i unaprijed snimljenu glazbu, ali rad s djecom traži od umjetnika i angažman za visoku produkcijsku kvalitetu autorskih projekata za djecu.

Kvaliteta materijala utječe na kvalitetu obraćanja dječjoj publici.

Temeljni interes djeteta u socijalnoj, baš kao i u umjetničkoj interakciji jest uspostaviti kontakt. Kontakt je i medij komunikacije s djecom i njezin cilj.

Dijete, baš kao ni odrasla osoba, nikad nije prestaro da mu se čita naglas.

Ili ga se upozna sa zvukom glazbenog instrumenta.

Ili ga se suoči s crtanjem uživo.

Ako nemamo interesa za uspostavom kontakta, ako nam je potrebna velika socijalna distanca u odnosu na dječju publiku, nemojmo se baviti umjetnošću za djecu.

> **ŠESTO NAČELO: Performativni objekti približavaju djecu kiparskoj imaginaciji “živog objekta”**

Lutke, sjene, figure i različite ekspresivne i animirane objekte u kazalištu i na filmu za djecu možemo zajedničkim nazivom opisati kao “performativne objekte”, koji usložnjavaju fenomenologiju izvedbe za djecu.

Živi objekt u umjetnosti za djecu oblikuje veoma osjetljiv, slojevit izvedbeni tekst združene likovne, narativne i nerijetko zvučne ili glazbene narativnosti.

Činjenica da performativni objekt treba svojega pokretača i da je bez njega samo rekvizit, dok uz pomoć lutkarice postaje osebujni protagonist, djecu primiče poetskoj dimenziji i svakodnevnih predmeta i svijeta kao žive, vibrantne materije.

Premda je „raspršena“ kiparska imaginacija performativnih objekata dio dječjega svijeta od najranije dobi, fokusirano estetsko korištenje predmeta, lutaka, figura i sjena pridonosi pojačanoj evokativnosti i poticanju dječje mašte.

Njihova izrada trebala bi biti blisko posvezana s kiparskim eksperimentom.

Tome nasuprot, kičerski pristup performativnom objektu svodi ga na dopadljive vizualne klišeje. Umjesto procesnog mišljenja objekta, vidimo njegovu shematičnost serijaliziranog produkta ili kič.

Kič u umjetnosti za djecu treba dosljedno izbjegavati.

U lutkarskoj predstavi ili filmu u kojima je primijenjena animacija lutke, nikako se ne bi trebala ispustiti iz vida činjenica da je oblikovanje ekspresivnih estetičkih objekata dio dječjeg iskustva od najranije dobi i da je “život objekata” jedan od prvih portala djeteta prema fantazijom obogaćenom estetičkom prostoru.

Kao granice živog i neživog svijeta, ekspresivni objekti trebali bi biti umjetnički elokventiji od glumaca, jer su slobodniji oko kompozicije i dekompozicije svojega tijela i materijalnog oblikovanja.

Za mnogu djecu performativni objekt je sinonim čitave umjetnosti za djecu, što znači da bi mu u svim vrstama stvaralaštva trebalo posvetiti više pozornosti.

> **SEDMO NAČELO: Stilska kvaliteta umjetničkog iskaza**

Dobar stil, i za djecu i za odrasle, istovremeno je iskustveno točan, pomno razrađen i imaginacijski provokativan.

To se u jednakoj mjeri odnosi na djela napisana na hrvatskom jeziku, kao i na prijevodnu literaturu za djecu. Štoviše, loše (površne, nespretne, nedomišljene, priučene) prijevode trebalo bi povući iz optjecaja i inzistirati na prevodilačkoj izvrsnosti.

Na svim jezicima obraćanje djeci treba poštovati duljinu i složenost dječjih rečenica, a ne nametati im bitno dulje trajanje i rasprisanost (nerijetko i raspršenost) pripovijedanja za odrasle.

Dječja pozornost preferira guste i kratke intervale.

Zbog toga su **ton** obraćanja i pravilan, nerijetko i predvidiv **ritam** obraćanja dječjem čitatelju ili dječjoj publici jednako važni kao i gustoća i jezgrovitost obraćanja te tematski fokus koji zanima djecu, a ne samo odrasle osobe.

Ritam pripovijedanja u umjetnosti za djecu treba težiti pažljivoj glazbenoj sekvenciranosti i osmišljenosti.

Nametanje odraslog tematskog fokusa dječjoj publici usporedivo je s monologom odrasle osobe koju je dijete prisiljeno slušati kao neka vrsta taoca. Situacija taoca dijametralno je suprotna umjetničkom doživljaju. Treba je izbjegavati.

Tematske fokuse dječjih interesa koji postaju središte umjetnosti za djecu pošteno je polučiti iz izravnog kontakta s djecom i iz iskustva radioničkog rada s djecom, preporučljivo prije početka pripreme umjetničkog djela.

Mnogo autora nameće djeci svoje melodramatske interese ili ih gura u role odraslih osoba, potpuno ignorirajući činjenicu da će djeca više uživati u umjetničkom stilu i temi koji proizlaze iz dječjeg iskustva.

Stilovi umjetnosti za djecu trebali bi biti onoliko raznovrsni i onoliko inovativni koliko su to i stilovi umjetnosti za odrasle.

Najgori stilovi za djecu su kombinacija školske didaktike i isforsirane dopadljivosti (kič).

Najbolji stilovi za djecu su jezično, likovno, glazbeno, plesno, glumački, filozofski i etički izbrušeni do originalne forme.

> **OSMO NAČELO: Njeguje nepodudaranje ilustracije i teksta**

Ilustracija priče za djecu ili scenografija kazališne predstave nikad ne smije doslovno ponavljati ("materijalizirati") ono što je već postignuto – evocirano – literarnim opisom, a kamoli preuzimati filmska scenografska rješenja poznatih bajki.

Ta vrsta likovne lijenosti dovodi do toga da se klišeji jedne medijske industrije nekritički ponavljaju u drugoj, sužavajući mogućnosti dječje mašte.

Bolja je i minimalna ilustracija od preuzimanja nekog već postojećeg vizualnog templata.

Likovni jezik, bogatstvom i pozornošću koje poklanja detalju, treba biti usklađen s jezičnim, što znači da mora uspostaviti vlastite, originalne i paralelne kriterije **novog opisa književne situacije**.

Likovni jezik može se i potpuno osamostaliti od teksta i time postići dvostruko veće aktiviranje dječje mašte.

Likovni jezik umjetnosti za djecu tehnike i metode stvaralaštva preuzima iz likovnih jezika umjetnosti za odrasle, ali vodi računa i o dobi i o specifičnim interesima dječje publike.

> **DEVETO NAČELO: Dijete kao autorica, glumac, redateljica i performer**

Filmska umjetnost gotovo u pravilu, a kazališna umjetnost samo povremeno, dovode pred kameru i na pozornicu dijete kao glumca (i plesača); samim time omogućuju djeci izvedbeno iskustvo u umjetnosti. Taj aspekt autonomnog dječjeg izražavanja i mogućnosti da **izravno govore iz vlastitoga iskustva**, obraćajući se svojoj vršnjačkoj skupini, iznimno je važan i trebalo bi ga njegovati i izvan isključivo filmskog područja.

Nije svaki film s dječjim protagonistom ili samim tematiziranjem djetinjstva automatski “film za djecu”, ali jest ako vrednuje dječju perspektivu, dječje iskustvo i dječju izvedbu.

Osim glumačkog iskustva, za djecu je jednako važno da isprobaju i snimateljski i redateljski aspekt rada na filmu, odnosno da steknu iskustvo snimanja i montiranja vlastitih eksperimentalnih filmova.

U kazališnoj produkciji također je važno da dječji sudionici iskustveno upoznaju sve aspekte umjetničke pripreme predstave za djecu, a ne samo glumu.

Stvaranje umjetnosti u medijima kao što su film i kazalište, kolektivna je kreacija, s čim dijete kao sudionik treba biti upoznato, upravo zato da ne bi bilo instrumentalizirano samo za ciljeve i potrebe koji se odnose na odrasle.

> **DESETO NAČELO: Dijete u umjetnosti povijesno je promjenjiva i dinamična prisutnost**

Film za djecu ima najjaču distribucijsku moć oblikovanja “slike djeteta” u očima javnosti i zato je važno da ne robuje povijesno potrošenim klišejima o djeci (koja su uobičajeno prikazivana kao “potpuno nevine” osobnosti, “prekrhka”, potpuno izolirana od svijeta odraslih itd).

Djeca kao likovi u filmu i kazalištu za djecu jednako su kompleksne, dinamične i otvorene strukture kao i likovi odraslih osoba. Sjetimo se samo Pere Kvržice, Zore Riđokose, Šegrta Hlapića, Ranka iz “Vuka samotnjaka”, družine s broda “Sinji galeb” ili Anke Brazilijanke.

Odrasle osobe ni u kojoj varijanti ne smiju dijete svoditi na kulturalne stereotipe, bilo pozitivne (“dijete je anđeo”), bilo negativne (“dijete je *tabula rasa*”).

Slika djeteta u umjetnosti za djecu zaslužuje biti heterogena i promjenjiva, kao i slika “odrasle osobe” u umjetnosti za odrasle.

> **JEDANAESTO NAČELO: Otvoreni procesni, radionički i komunalni rad s djecom ima jednaku (ako ne i veću) umjetničku težinu kao i facilitiranje zgotovljenoga umjetničkog naslova za dječju publiku**

Jedan od načina da se djeca uvedu na polje umjetničkoga rada jest rano iskustvo kontinuiranog i otvorenog umjetničkog istraživanja. Nevezano za to rezultira li dječje umjetničko istraživanje nekim finalnim proizvodom (predstavom, knjigom, izložbom, koncertom, filmom itd.), samo **iskustvo opetovanog eksperimentiranja** s temom, fokusom, formatom, osobnim svjedočenjem, emocionalnim spektrom, stilom i bliskom stvaralačkom suradnjom unutar suautorske skupine „prosijavanjem“ ekspresije i stalnim učenjem na vlastitim (i tuđim) greškama, koliko i na vlastitim i tuđim lucidnostima, dovodi do oblikovanja i sazrijevanja estetičke kompetencije. Estetičku kompetenciju smatramo temeljnim preduvjetom za razvijanje niza kasnijih kreativnih, socijalnih, intelektualnih i afektivnih kapaciteta dječje i mlade publike. Štoviše, čini nam se da je upravo pomak od djeteta/konzumenta umjetnosti prema djetetu/ispitivaču umjetničkog izričaja ključan i za političko sazrijevanje djeteta kao građanina.

> **DVANAESTO NAČELO: Umjetnost za djecu ima vlastitu kritičku dimenziju**

Od Ježurke Ježića koji bez ikakve grižnje savjesti da eventualno nije „dovoljno socijalan“ uživa u svojoj samoći, preko Alise u zemlji čudesa koja spretno ismije autoritet Kraljice, Pipi Duge Čarape kojoj je smiješna učiteljčina primjedba da se crtanje mora ograničiti samo na papir A4 formata do odluke Huckleberryja Finna da spasi odbjeglog roba s robovlasničke plantaže, umjetnost za djecu ima i jaku, važnu i osnažujuću dimenziju kritičkog angažmana.

Kritički ovdje znači samosvojan, originalan, slobodan od socijalnog oportunitizma.

Kritički također znači kreativan.

LEGENDA > Navedeni kriteriji umjetnosti za djecu nastali su nakon jednosemestralnog bavljenja temom njihova uspostavljanja. Zahvaljujemo kolegama umjetnicima na diskusijskoj pomoći: Reneu Medvešku, Mariji Ott Franolić, Ivani Đula.

IZABRANA LITERATURA

Brajčić, M.; Kušćević, D.; Katić, A. (2011). "Dijete i umjetničko djelo – Jackson Pollock u dječjem vrtiću", iz: Šimrak, B. A. *Umjetničko djelo u likovnom odgoju i obrazovanju*; Zbornik umjetničko-znanstvenih skupova, 2009./2011., Zagreb: ECNSI Europski centar za sustavna i napredna istraživanja, Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, str. 111–119 Duran, Mirjana (2001). *Dijete i igra*. Jastrebarsko: Naklada Slap

Gruić, Iva (2002). *Prolaz u zamišljeni svijet: procesna drama ili drama u nastajanju: priručnik za odgajatelje, učitelje, nastavnike i sve one koji se bave dramskim radom s djecom i mladima*, Zagreb: Golden Marketing

Hameršak, Marijana i Zima, Dubravka (2015). *Uvod u dječju književnost*, Zagreb: Leykam International

Kunić, I. (1990). *Kultura dječjeg govornog i scenskog stvaralaštva: iz prakse za praksu*. Zagreb: Školska knjiga

Ladika, Zvezdana (1970). *Dijete i scenska umjetnost: priručnik za dramski odgoj djece i omladine*. Zagreb: Školska knjiga

Ladika, Zvezdana (1983). *Dramske igre*, Zagreb: Savez društava "Naša djeca"

Majsec Vrbanić, V. (2008). *Slušamo, pjevamo, plešemo, sviramo*. Zagreb: Udruga za promicanje različitosti, umjetničkog izražavanja, kreativnosti i edukacije djece i mladeži

Mrkšić, B. (1971). *Riječ i maska: pristup scenskoj umjetnosti*, Zagreb: Školska knjiga

Narančić Kovač, Smiljana (2015). *Jedna priča – dva pripovjedača: Slikovnica kao pripovijed*, Zagreb: ArTresor

Petrač, L. (2015). *Dijete i likovno umjetničko djelo: Metodički pristupi likovnoumjetničkom djelu s djecom vrtičke i školske dobi*, Zagreb: Alfa

Rimac Jurinović, Maša (2022). *Kako djeca opisuju svoje kazalište*, Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Slunjski, Edita (2013). *Kako djetetu pomoći da (p)ostane kreativno i da se izražava jezikom umjetnosti: priručnik za roditelje, odgajatelje i učitelje*. Zagreb: Element

Supek, Rudi (1987). *Dijete i kreativnost*. Zagreb: Globus